

Arie Wilschut, **Beelden van tijd. De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2011; Assen: Van Gorcum, 2011, x + 271 pp., ISBN 978 90 232 4811 8).

Onlangs heeft de historicus Dipesh Chakrabarty gepleit om het concept van de mens als *cultural agent* uit te breiden met die van de *species*. De benadering van de mens als biologische soort kan tot een andere periodisering van de geschiedenis leiden. Volgens Chakrabarty leven we thans in het Antropoceen, de tijd waarin de mens de klimatologische en ecologische condities van de aarde in grote mate beïnvloedt. Het Antropoceen is de opvolger van het Holoceen, het tijdvak van de landbouwtransitie en de opkomst van de stedeneconomie dat circa 12.000 jaar geleden begon als de postglaciale periode.

Periodiseren is een middel om het verleden zinvol te kunnen duiden en inzichtelijk te maken. Door de geschiedenis in te delen in tijdvakken worden samenhangen geconstrueerd vanuit een eindpunt, of, zoals Piet Blaas eerder stelde: vanuit ‘het perspectief van de historicus die achteraf vooruit ziet’. Over dat perspectief – zoals dat van de mens als *species* – bestaan vaak grote meningsverschillen. Zo bekritiseerden de *Annales*historici de traditionele indeling in oudheid, middeleeuwen, nieuwe en nieuwste tijd omdat deze te politiek en te westers zou zijn. Enkele decennia later deden vrouwenhistorici daar een schep bovenop door te wijzen op de overbelichting van mannen. In 2001 publiceerde de commissie Historische en maatschappelijke vorming onder leiding van historicus Piet de Rooij een zelf bedachte periodisering met tijdvakken als ‘Tijd van monniken en ridders’ of ‘Tijd van pruiken en revoluties’. De aanleiding was dit keer een didactische: het repareren van het vermeende gebrekkige historisch besef bij huidige generaties leerlingen. Arie Wilschut, secretaris van de commissie De Rooij, ontwierp een ingenieus referentiekader, bestaande uit tien tijdvakken met 49 aspecten oriëntatiekennis, enkele sleutelbegrippen en historische redeneerwijzen.

Op het referentiekader kwam de nodige kritiek, maar daar heeft de commissie weinig mee gedaan. Het kader is inmiddels verplichte kost voor het geschiedenisonderwijs en op bijna alle schoolboeken prijken de logo’s van de tijdvakken. De invoering geschiedde bovendien zonder dat er wetenschappelijk bewijs was voor de vooronderstelling – leerlingen hebben geen historisch besef – of de beoogde leereffecten – het kader bewerkstelligt meer historisch besef. Tien jaar later voorziet Wilschut alsnog

in deze lacune met een dissertatie over de rol die ‘het bewustzijn van historische tijd’ bij het leren van geschiedenis speelt. In zijn voorwoord vertelt hij openlijk over zijn betrokkenheid bij de commissie De Rooij en verklaart hij dat bij hem ‘de wens (is) gegroeid te zoeken naar een wetenschappelijk fundament voor de ingrijpende vernieuwing van het geschiedeniscurriculum in Nederland die door deze commissie werd voorgesteld’ (ix).

Volgens Wilschut is de geschiedenisdidactiek een hybride tak van wetenschap die steunt op onderwijskunde, geschiedwetenschap en geschiedtheorie. Terecht stelt hij dat er tussen de culturen van deze vakgebieden grote afstand bestaat (1). Dat geldt ook voor de geschiedwetenschap en het geschiedenisonderwijs. In de periode 1965-1995 waren universitaire historici nauwelijks geïnteresseerd in het onderwijs. Geschiedenis kon na de invoering van de Mammoetwet zonder noemenswaardig protest een keuzevak worden in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Hoewel de Nijmeegse didacticus Joop Toebes in 1981 promoveerde, verdween zijn didactische collectie naar de stort en kreeg hij geen professoraat. Het duurde tot 2008 voordat een leerstoel op dit terrein aan de Erasmus Universiteit Rotterdam werd ingesteld. De laatste jaren is er tussen universitaire historici, didactici en docenten weer overleg gekomen. Arie Wilschut – historicus, didacticus en methodeschrijver – heeft in deze positieve ontwikkeling een belangrijke rol gespeeld.

Het grootste deel van de dissertatie bestaat uit een literatuurstudie over drie deelterreinen: veranderingen in geschiedenisonderwijs en didactiek, geschiedfilosofische benaderingen van het tijdbegrip en een inventarisatie van empirisch onderzoek naar het leren van tijdsbewustzijn. Veel van deze studies met concepten als ‘objectiverende’ en ‘subjectiverende’ tijd is bekend. Toch lijkt Wilschut geen vat te krijgen op het loodzware begrip ‘historisch tijdsbewustzijn’. Hij omschrijft dit als ‘het bewustzijn van historische tijd’, als ‘het besef van een historische tijd’ of als ‘tijdservaring’ (7), om later op onbegrijpelijke wijze te concluderen dat ‘historische tijdservaring moet worden aangeleerd’ (53). Bij Heidegger slaat Wilschut de plank volkomen mis als hij stelt dat deze uitkwam op het ‘verdikte nu’ van Husserl, ‘ofwel op iets dat leek op het drievoudig heden van Augustinus’ (52). Heidegger bekritiseerde juist de bevoorrechting van het heden door deze denkers; in zijn ogen benaderden zij verleden en toekomst eenzijdig vanuit de tegenwoordigheid. ‘Tijdsbewustzijn’ heeft bovendien niet alleen betrekking op rekenkundige chronologieën, zoals Wilschut veronderstelt, maar ook op ordinale tijd: het vóór en ná. Zonder ordinale tijd is begrip van historische tijd onmogelijk. Maar Wilschut stelt op basis van literatuur heel resoluut dat tijdsbewustzijn (klokkentijd, chronologie) géén voorwaarde is voor historisch tijdsbewustzijn en dat beide vormen van bewustzijn culturele verschijnselen zijn die worden *aangeleerd*. Hij plaatst zodoende de *ontwikkeling* van tijdsbewustzijn bij kinderen en het *leren* ervan dichotoom tegenover elkaar (119-120). Onderzoekers tasten echter nog steeds in het duister over wat wel en niet aangeleerd wordt. Bovendien is het niet ondenkbaar dat de *ontwikkeling* van tijdsbewustzijn een handje geholpen kan worden in een *leerproces*.

Meest opvallend aan deze dissertatie is het ontbreken van dialoog en zelfreflectie. Wetenschap bestaat bij de gratie van debat, maar hoewel Wilschut zoekt naar een 'wetenschappelijk fundament', vermijdt hij publicaties van collega's waarin enige kritiek op het referentiekader van de commissie De Rooij is geuit.

Het voorlaatste hoofdstuk is het verslag van een klein empirisch onderzoek naar de leereffecten van een chronologische en een beeldend associatieve aanpak bij het opbouwen van een historisch referentiekader (142). Een gastdocent gaf aan parallelle klassen leerlingen havo/vwo onderbouw uit vier steden les over de geschiedenis van Aruba. De 'chronologische' groep leerde via jaartallen met enige uitleg, de andere groep oriënteerde zich aan de hand van zes tijdvakken met curieuze benamingen als 'Tijd van de Indianen' (tot 1500), 'Tijd van het Nutteloze eiland' (1500-1600) of 'Tijd van Paarden en Piraten' (1600-1800). Kunnen deze groepen wel met elkaar vergeleken worden? De leerlingen moesten thuis leren voor de uiteindelijke toets. In dat geval zijn veel externe factoren (de thuissituatie, het huiswerk voor andere vakken) niet onder controle gehouden noch de invloed daarvan uitgesloten. Daarom kan de verklaring van de gemeten verschillen niet beperkt blijven tot de gepleegde interventies. De conclusie dat niet jaartallen en eeuwen maar 'associatieve contexten de voorkeur' verdienen bij 'het greep krijgen op de chronologie van een onbekend stuk geschiedenis' (183-184) is dan een slag in de lucht.

Het valt toe te juichen dat Wilschut op basis van uitgebreide literatuurstudie een onderzoeksagenda heeft opgesteld. Het is te waarderen dat hij empirisch onderzoek heeft verricht naar enkele uitgangspunten van het referentiekader van de commissie De Rooij. De vraag is of Wilschut zich wel de conclusie zou kunnen permitteren dat de beeldend associatieve aanpak minder leereffect resorteert dan een chronologische benadering. Dan zou immers de verplichte invoering van zijn eigen tijdvakkenkader op drijfzand zijn gebouwd. De wetenschappelijke onafhankelijkheid van de auteur lijkt daardoor in het geding te zijn. In elk geval overtuigen de uitkomsten van zijn empirisch onderzoek niet.

Maria Grever, Erasmus Universiteit Rotterdam